

De părți opuse ale baricadei: Constantin Stere, Nicolae Iorga și Marele Război

Andrei Cușco

Cuvinte cheie: *Nicolae Iorga, Constantin Stere, naționalism, Primul Război Mondial, chestiunea basarabeană*

Cu greu se pot găsi două personalități care să articuleze viziuni atât de diferite – iar cel mai adesea diametral opuse – în privința poziționării României în cadrul Primului Război Mondial. Dacă Nicolae Iorga s-a angajat, cu întreaga forță a personalității sale, în susținerea cauzei Antantei, redescoperind, cu acest prilej, istoria și cultura rusă și temperându-și zelul din trecut în privința „problemei basarabene”, Stere a reprezentat unul dintre „vârfurile de lance” – din punct de vedere politic și retoric – ale „germanofililor”. Ambii au fost profesori universitari, cu un impact considerabil asupra cercurilor intelectuale și studențești din București, respectiv, Iași, iar diferențele ideologice profunde dintre Iorga și Stere au fost binecunoscute în epocă, dând naștere unor polemici acerbe încă înainte de război, mai cu seamă cu ocazia centenarului anexării Basarabiei, din 1912. Unul dintre argumentele de bază ale acestui articol este că, dincolo de accentele diferite legate de problematica basarabeană, viziunile lui Iorga și Stere reprezentau, de fapt, două concepții antagonice privind mișcarea națională și, în ultimă instanță, două interpretări opuse ale naționalismului românesc. Pentru Iorga, pericolul reprezentat de Stere era întruchipat de îmbinarea regretabilă dintre „spiritul revoluționar” și „sterilitatea” ideologică a intelectualilor proveniți din Basarabia, în sens național. De cealaltă parte, Stere considera naționalismul în „versiunea Iorga” nociv, inefficient și găunos. Contextul războiului a radicalizat această polemică, iar mediul universitar a reacționat rapid și, uneori, violent.

Chiar dacă în anul 1916 a fost nevoit să părăsească postul de rector, în primul rând din cauza implicării sale active în polemicele legate de

orientarea externă a României, Stere a refuzat să se declare învins, colaborând cu autoritățile de ocupație. În aceste circumstanțe, la sfârșitul anului 1917 și la începutul lui 1918, el a publicat o serie de articole incisive și polemice în revista *Lumina*, care apărea la București cu acordul autorităților germane. Aceste articole, reunite mai târziu în volumul *Marele Războiu și politica României*, reprezintă, probabil, cel mai consistent răspuns articulat de tabăra „germanofilă” în contextul situației specifice din iarna lui 1917 și a primelor luni din 1918, fiind și o reacție directă la viziunea asupra națiunii conturată de Iorga. Analiza de față se va axa pe aceste articole și, mai ales, pe concepția „idealului național integral”, propusă de Stere ca o alternativă la discursul hege-monic, pro-antantist, din epocă.

Din originile unei dispute

Preocupările lui Nicolae Iorga pentru problematica basarabeană și, mai cu seamă, pentru rolul Basarabiei în cadrul proiectului național românesc, au devenit evidente cu cel puțin un deceniu înainte de declanșarea războiului. Acest interes s-a manifestat îndeosebi cu prilejul unei călătorii prin regiune din primăvara anului 1905¹. Deși interesul său primordial a fost legat de monumentele istorice românești aflate pe teritoriul Basarabiei – inclusiv de cetățile de pe Nistru și câteva biserici din epoca medievală și modernă timpurie –, Iorga, fiind și un naționalist militant, nu s-a putut abține de la unele observații și comentarii privind situația contemporană. O trăsătură surprinzătoare a narațiunii sale era importanța deosebită pe care a acordat-o „chestiunii evreiești”, căreia i-a consacrat cea mai mare parte a analizei. Acest lucru i-a determinat pe unii adversari politici să-l acuze că se axează în mod disproporționat pe subiectele legate de evrei, în loc să se concentreze pe populația vorbitoare de limbă română. Aceasta din urmă era, în mod tradițional, privită ca o comunitate esențialmente rurală și aflată în stare de stagnare. Având în vedere țărănismul de factură conservatoare al lui Iorga, jurnalul său de călătorie prin Basarabia conține imagini idilice referitoare la mediul rural, menite să sublinieze simbioza organică dintre țărani și habitatul lor. Cu toate acestea, într-o secțiune mai pragmatică a analizei sale, Iorga pare mult mai puțin entuziasmat de natura fenomenului: „Și e grozav acest lucru că aici nu poate fi vorba în nici un alt strat decât

¹ A se vedea Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995.

țărani de o viață românească, oricât de slabă”². Pentru Iorga, această situație deplorabilă într-o epocă în care importanța politicii de masă era recunoscută chiar și de către conservatorii cei mai convinși reprezenta produsul rusificării societății locale, ale cărei opinii, interese și chiar discursuri de ordin politic erau cu mult diferite față de cele caracteristice pentru elitele politice din Regat. Poziția istoricului față de „elementele culte” din Basarabia era dominată de neîncredere și lipsă de înțelegere, în pofida contactelor din ce în ce mai frecvente dintre basarabeni și românii din Regat. Aceste contacte, în opinia lui Iorga, erau umbrite și distorsionate de prejudecățile pe care basarabeni le aveau față de România. Astfel, „se fac călătorii [în România], dar nu se vede de la noi decât răul. Firește că Bucureștii nu se pot compara cu strălucita Odesă, dar cât de mult te doare când ți-o spune un Român, care nu mai are nici fața, nici de multe ori graiul românului!”³

Un alt clișeu persistent în lucrarea lui Iorga este organizarea neobișnuită a spațiului urban din Imperiul Rus. Ca și în alte cazuri, Iorga face o legătură directă între regimul țarist, autocrat și despot, și aranjamentul urban spațial al clădirilor oficiale din orașele Basarabiei. Grandoarea și caracterul impunător al arhitecturii apare ca un semn chintesental al autocrației și ca simbol al spațiului rus, enorm și înfricoșător.

Se vede – afirmă Iorga – că Împărăția aceasta nemărginită a vrut să-și vădească, prin aceste enorme mase de piatră, puterea și trăinicia ei, pe care nimic nu le poate zgudui [...] Pare că răsuflă greu când vezi aceste uriașe fațade de piatră albă care apasă și pământul, și sufletele [...] O strălucire, o bogăție sălbatică se desface din ele⁴.

Chiar dacă monumental și impresionant, stilul rus era străin și rigid într-un mod care sublinia înstrăinarea Basarabiei de mediul său firesc. Iorga rămâne destul de evaziv cu privire la gradul de apartenență a Basarabiei la corpul națiunii române, însă susține că doar continuitatea etnică din zonele rurale ar putea compensa mărția unui regim opresiv. Starea de immobilism rural a Basarabiei a rezultat, în opinia lui Iorga, nu numai din vitalitatea etnică a elementului românesc, ci din indiferența și neglijența administrației rusești.

O comparație explicită între situația țăranimii din Basarabia și Bucovina nu face decât să confirme concluzia sa. În timp ce în Bucovina

² *Ibidem*, p. 86.

³ *Ibidem*, p. 87.

⁴ *Ibidem*, p. 85-86.

„satul românesc” a fost afectat de aflul de ruteni, impozitarea excesivă și, mai presus de toate, de activitățile nocive ale oficialilor și ale cămătarilor evrei, nimic dintre toate acestea nu s-a întâmplat în satele basarabene, care și-au păstrat cultura patriarhală originară și unde autoritatea era reprezentată, de regulă, de un „pristav român”⁵. Această descriere face aluzie la fenomenul sub-guvernării Imperiului Rus, valabil chiar și pentru începutul secolului al XX-lea. Ca și în alte cazuri însă, această comparație servește doar ca pretext pentru ca Iorga să contrapună virtuțile societății tradiționale și carențele modernității:

De unde ar ieși că o administrație scandalos de rea, o administrație nulă poate fi, în unele împrejurări, mai prielnică decât o administrație prea bună. Aceasta ajută „civilizația”, impune formele și aparențele, dar nu e oare ceva mai înalt decât dânssele dezvoltarea firească a unui popor, care nu se poate pripi fără a-l ucide?⁶

Aceeași retorică a reapărut mai târziu, în timpul polemicii din jurul comemorării a o sută de ani de la actul din 1812. Astfel, în esența sa rurală, Basarabia simboliza o posibilitate ratată de dezvoltare organică pentru Regatul României, dar și pentru Basarabia însăși, din cauza înstrăinării claselor sale culte și privilegiate față de țărănimea altfel necoruptă de modernitate. Dacă statul român era, în viziunea lui Iorga, intervenționist și brutal în planurile sale de modernizare, singurul merit al statului rus era absența acestuia la nivel local.

Un ultim aspect al analizei lui Iorga se axează pe absența oricăror semne ale unei mișcări naționale în Basarabia. Istoricul atribuie acest fapt inerției puternice a maselor, precum și succesul în procesul de rusificare a elitelor. De fapt, Iorga ducea o luptă acerbă împotriva potențialilor săi concurenți din domeniul propagandei naționale din România. Argumentele sale erau îndreptate, înainte de toate, contra „falsului naționalism” al emigranților basarabeni din Regat, ale căror activități le considera inutile. În opinia lui Iorga, „Basarabeni naționaliști sînt numai aceia care au trecut la noi din deosebite pricini”. Ținta sa principală este B. P. Hasdeu, pe care, împreună cu colegii săi neidentificați în mod explicit, Iorga îl acuză că a dezvoltat un „naționalism platonice”, care nu afectează viața basarabenilor într-un mod palpabil: „Dacă acești români din Basarabia ar face, cu toată prudența care poate să împiedice o nenorocire, acasă la ei a

⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶ *Ibidem*, p. 77-78.

suta parte din ce zic la noi, lucrurile ar avea pentru neam o altă față dincolo de Prut”⁷.

Într-o altă lucrare, scrisă cu ocazia evenimentelor din 1912, Iorga încearcă să întocmească un inventar al celor mai importanți scriitori și intelectuali basarabeni care își făcuseră o carieră în România. Criteriile naționalist-conservatoare pe care Iorga le utilizează pentru a evalua utilitatea relativă a acestora pentru cauza națională îl conduc la concluzia că Basarabia nu a produs nici o personalitate capabilă să întruchipeze programul național așa cum îl înțelegea el: „O conștiință basarabească, când dureroasă, când plină de speranțe, sau atinsă în treacăt de aripile bucuriei, lipsea însă”⁸. Hasdeu, deși este judecat mai puțin sever în comparație cu opiniile exprimate de Iorga în volumul *Neamul românesc în Basarabia*, este privit ca un individ excepțional, dar, tocmai din cauza unicității sale, el nu ar fi în stare să reprezinte Basarabia. În mod asemănător, personalitățile importante de origine basarabească, precum Stere sau Arbore, sunt criticate pentru atitudinile și opiniile lor politice de stânga. Iorga se opune obiectivelor și ideilor eminamente „materiale și politice” ale populismului rus. El crede că toate consecințele nefaste ale acestora au pătruns în România împreună cu purtătorii lor, veniți de dincolo de Prut. „Curent iute, dar sterp”, afirmă Iorga, „față de dezvoltarea înceată și sigură a realităților naționale, el [populismul] a nimicit acțiunea, aici și peste Prut, a unor oameni de cultura d-lor Zamfir Arbure și C. Stere”⁹. În opinia sa, chiar și acești indivizi excepționali nu au reprezentat în mod adecvat Basarabia în discursul național românesc, oferind în schimb soluții nerealiste pentru problemele României. Preponderența aspectelor sociale în proiectele de reformă articulate de acești ideologi era foarte diferită de concepția organică și destul de vagă, axată pe armonia națională, promovată de Iorga, care pretindea că oferă un leac miraculos pentru problemele României.

„Chestiunea basarabească” – pretext al viziunilor alternative asupra națiunii

Polemica dintre Iorga și Stere inaugurată la începutul secolului XX a continuat și în timpul Primului Război Mondial. Nu mă voi referi aici la rolul lui Stere în cadrul dezbaterilor din anii neutralității României, pe

⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁸ Nicolae Iorga, „Basarabia noastră”, în *Neamul românesc în Basarabia*, p. 305.

⁹ *Ibidem*, p. 307.

care l-am abordat în alt studiu¹⁰. Mă voi axa în continuare pe activitatea lui Stere din ultima perioadă a războiului. În perioada ocupației germane, Stere, care rămăsese la București, a început să editeze primul și singurul ziar de limba română în zona ocupată, *Lumina*¹¹. Chiar dacă pledează pentru o atitudine pro-germană atât din convingere personală, cât și din necesitate pragmatică, Stere continua să se ocupe de agenda sa dublă de reformă socială și naționalism militant, așa cum o făcuse și înainte de război¹². El și-a republicat ulterior editorialele într-un volum separat, care reprezintă cea mai detaliată și coerentă sinteză a opiniilor cu privire la problemele naționale și sociale acute care dominau dezbaterile publice în această perioadă de criză¹³. În concordanță cu poziția sa pro-germană, Stere avea în vedere viitorul României într-o strânsă alianță cu Puterile Centrale, aparent victorioase în acel moment, ceea ce presupunea, în cele din urmă, intrarea României în complexul politic și economic al Europei centrale (*Mitteleuropa*)¹⁴. Viitorul instituțiilor politice românești, posibilitatea reală a unei democratizări eficiente, precum și realizarea idealului național erau toate legate, în opinia lui Stere, de schimbarea orientării geopolitice a României și intrarea în sfera hegemoniei germane¹⁵. Odată

¹⁰ Andrei Cușco, Flavius Solomon, „The Controversy over the «Bessarabian Question» in the Romanian Kingdom (1914-1916)”, în Claudiu-Lucian Topor and Alexander Rubel (eds.), „*The Unknown War*” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918). Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2016, p. 51-67.

¹¹ Totuși, editarea acestui ziar a fost destul de dificilă, chiar și având în vedere poziția germanofilă a lui Stere. Astfel, într-o scrisoare din iulie 1917 adresată unui înalt funcționar din cadrul administrației germane de ocupație, Stere își exprimă frustrarea profundă în legătură cu amânarea aprobării definitive a acestui proiect, reamintindu-i destinatarului toate eforturile sale pentru a influența opinia publică în sensul apropierii de Germania și solicitând soluționarea cât mai grabnică a chestiunii revistei proiectate de el (viitoarea *Lumina*). A se vedea: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, sertar 436, carton 820, dosar R 122889, f. 227-232.

¹² O relatare sintetică privind contextul istoric și semnificația revistei *Lumina*, editate de Stere în această perioadă, a se vedea la Zigu Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, vol. II, București, Editura Cartea Românească, 1991, p. 173-178.

¹³ Constantin Stere, *Marele războiu și politica României*, București, Editura ziarului Lumina, 1918.

¹⁴ Conceptul de *Mitteleuropa*, în sensul unui spațiu geografic, cultural și civilizațional dominat de Germania, care ar fi trebuit să cuprindă cea mai mare parte a Europei Centrale, a devenit tot mai răspândit în timpul Primului Război Mondial. Această noțiune a fost popularizată, mai ales, grație lucrării omonime a lui Friedrich Naumann. Vezi Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1916.

¹⁵ Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 177.

cu evenimentele revoluționare din Imperiul Rus, care au precipitat și evoluțiile din Basarabia, Stere și-a dedicat o mare parte din preocupările sale importanței viitoarei integrări a Basarabiei în cadrul României, dar și adaptării naționalismului românesc de dinaintea războiului la circumstanțele noi, aflate în continuă schimbare.

Stere a construit o argumentare care sublinia imposibilitatea de a ajunge la orice compromis cu Rusia. În același timp, articolele reprezentau o respingere hotărâtă a naționalismului românesc promovat de figuri precum Iorga și A. C. Cuza, pe care Stere i-a acuzat de lipsă de conținut și realism politic, de absența unei strategii naționale eficiente și chiar de ipocrizie și de rea-credință¹⁶. Interpretarea autorului privind „chestiunea basarabeană” provenea din același model organic care și-a pus amprenta asupra opiniilor sale politice, în general. Cu toate acestea, Stere avea tendința de a descrie controversa ruso-română drept o problemă axată pe conflictul dintre cele două state, folosind argumente juridice care nu corespundeau, în esență, nici modelului romantic, nici celui conservator. În cadrul acestei scheme, anul 1878 a jucat rolul unui eveniment fundamental în aceeași măsură ca raptul din 1812. Explicația accentului pus pe evenimentele ulterioare poate fi găsită în importanța simbolică pe care Stere o atribuia „actului grozav de felonie” comis de Rusia, prin lipsirea unui aliat credincios de o parte a „ființei sale fizice” inalienabile¹⁷. De fapt, pentru Stere consecințele morale și materiale ale controverselor ruso-române din 1878 privind Sudul Basarabiei erau la fel de grave, urmările morale ale acestui act fiind, în opinia sa, chiar mai nocive. Astfel, el considera orice colaborare cu Imperiul Rus ca fiind o aprobare tacită a „grozavei felonii” rusești, care venea în contradicție nu numai cu politica externă tradițională a României, ci și cu opiniile a doi dintre „părinții fondatori” ai statului român modern: Mihail Kogălniceanu și Ion C. Brătianu¹⁸.

Aceeași logică argumentativă l-a determinat pe Stere să echivaleze, printr-un procedeu retoric destul de caracteristic, revendicările românești față de Basarabia cu revendicările franceze asupra Alsaciei și Lorenei.

¹⁶ Condamnarea ignoranței și indiferenței elitei din Regat față de Basarabia, precum și a viziunilor distorsionate și contraproductive articulate de asemenea gânditori naționaliști este deosebit de dură și radicală în două dintre articolele acestei serii de publicații, și anume: „Basarabia și «Țara-Mumă»” (26 octombrie 1917) și „Naționalism?...” (17 decembrie 1917), în *Marele războiu și politica României*, p. 96-99, 103-105.

¹⁷ Constantin Stere, „Idealul național” (1 octombrie 1917), în *Marele războiu și politica României*, p. 79-80.

¹⁸ Idem, *Marele războiu și politica României*, p. 79, 97, 101-102, 103-105.

Pledoaria românească pentru Basarabia părea mai legitimă, deoarece era fundamentată pe o bază istorică mult mai sigură:

Dacă în Franța cineva ar fi propus alianța în acest război cu Germania împotriva Angliei, desigur, ar fi căzut sub oprobiul public. Dar Franța a pierdut Alsacia și Lorena cu *nouă ani* înaintea noastră, și le-a pierdut în luptă dreaptă, nu prin lovitura din spate dată de un *aliat*. Și Alsacia, și Lorena au fost numai provincii cucerite altă dată de către Franța, locuite în mare parte de germani, și nu au atâta însemnătate pentru ea, din oricare punct de vedere, ca pentru noi străvechiul pământ al arcașilor lui Ștefan și al lui Ioan Vodă cel Cumplit¹⁹.

Metafora organismului național, în cadrul căruia Basarabia reprezenta un membru separat cu forța de întreg și suferind, apărea în mod recurent în prezentarea de către Stere a situației din Basarabia sub dominația Rusiei. Stere nu s-a mulțumit să descrie politica rusă din provincia sa natală în cele mai sumbre culori, ci a încercat să submineze și versiunea oficială a discursului imperial rus, care sublinia eliberarea de sub jugul otoman. Invocând garanțiile juridice prevăzute în actele legislative rusești care confirmau statutul autonom al Basarabiei și deplângând lichidarea sa ulterioară, Stere folosește metafora „calvarului” pentru a descrie involuția Basarabiei de la o țară „emancipată” la un ținut „anexat”, supusă unui „jug înmăit mai crunt decât acela, pentru scuturarea căruia ea, chipurile, *se aliase* cu marea împărăție eliberatoare”²⁰. Deși nu dezvoltă mai departe această comparație între cele două imperii, caracterul intervenționist/brutalitatea excepțională a Rusiei este o temă recurentă în imaginea lui Stere despre Basarabia. Această imagine, însă, nu este chiar atât de clară cum s-ar părea la prima vedere. Imperiul Rus apare în scrierile lui Stere în două ipostaze: ca un „colos pe picioare de lut”, care este sortit să dispară din cauza slăbiciunii sale interne și a mișcării revoluționare tot mai intense, dar și ca un pericol mortal pentru existența României, din cauza expansiunii sale neîncetate. Această contradicție, pe care criticii lui Stere nu s-au sfiit să o observe și să o sublinieze în cadrul polemicii care precedase intrarea României în război, este, desigur, inerentă discursului asupra imperiului, în general. Scriind în momentul evenimentelor revoluționare din Rusia, în toamna anului 1917, Stere nu și-a moderat discursul asupra Rusiei, în pofida dispariției monarhiei, deoarece a perceput tendințele persistente și dominante ale politicii ruse ca fiind independente de

¹⁹ Idem, „Idealul național”, în loc. cit., p. 81.

²⁰ Idem, „Din calvarul Basarabiei”, în *Marele războiu și politica României*, p. 86-87.

forma sa de guvernare. Această continuitate subliniază încă o dată caracterul artificial al diviziunii cronologice bazate pe ruptura cauzată de Primul Război Mondial și ar trebui, de asemenea, să ridice problema modului în care forma discursivă s-a modificat în cazul intelectualilor care au rămas activi pe parcursul perioadelor antebelice și interbelice.

Analogiile organice ale lui Stere au ajuns la vârf într-un alt articol sintetic, dedicat unei scurte descrieri a situației sociale și psihologice din Basarabia sub administrația rusă²¹. În acest articol, Stere vituperează împotriva versiunii naționalismului românesc promovate de A. C. Cuza și Nicolae Iorga în termeni destul de radicali:

Sîntem foarte naționaliști. „Liga Națională” [Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, condusă de Iorga – n.n., A.C.] se preocupa de românii din Istria, din Macedonia și chiar din Bitinia, ducea campanii violente pentru toate „cadrilateralele” din lume – dar cine s-a interesat vreodată de Basarabia?²²

Tema recurentă a ignoranței și a indiferenței Regatului față de Basarabia era un element central pentru intenția lui Stere de a răsturna ierarhia priorităților naționale și de a plasa Basarabia într-o poziție privilegiată, în centrul agendei naționale, deși această sarcină s-a dovedit a fi mult prea dificilă. Într-un alt pasaj, autorul se plânge că:

[...] acest pârâu [Prutul], mai bine de un veac, a putut să despartă atât de adânc o parte însemnată a poporului român [de ceilalți] încât, în România, desigur, sînt informațiuni cu mult mai exacte asupra Indo-Chinei sau a Paraguaiului decât asupra Basarabiei, iar în Basarabia se cunoaște și mai puțin România. Și cum ar putea fi altfel? Dacă cenzurii rusești îi venea în ajutor și indiferența desăvârșită a celor din Regat?²³

Această exagerare intenționată era confirmată și de comparația sistematică dintre insuficiența eforturilor naționale și culturale și dezinteresul față de Basarabia, pe de o parte, și angajarea excesiv de entuziastă față de mișcarea, în mod evident periferică și nesemnificativă, a aromânilor (vlahilor) din Macedonia, pe de altă parte. Stere a folosit Macedonia ca

²¹ „Cimitirul” este atât titlul acestui articol, cât și metafora folosită pentru a descrie și a evalua faza letargică (sau chiar terminală) în care s-ar fi aflat, în opinia lui Stere, conștiința de sine (și mișcarea națională) a populației locale din Basarabia. A se vedea *Ibidem*, p. 87-90.

²² Constantin Stere, *Marele războiu și politica României*, p. 87.

²³ *Ibidem*.

un contra-exemplu ideal pentru statutul marginal al Basarabiei în cadrul discursului național, în condițiile în care Macedonia deținea, în fapt, un loc periferic în interiorul proiectului național românesc. Cu toate acestea, cazul macedonean a fost de o importanță fundamentală pentru Stere, fiind, în opinia sa, o ilustrare perfectă a retoricii găunoase, primitive și bombastice a naționalismului oficial (reprezentat, în esență, de versiunea promovată de Iorga și A. C. Cuza), de care Stere era profund dezgustat²⁴. În opinia lui Stere, esența defectuoasă a acestui „pseudo-naționalism” a fost dezvăluită în mai multe rânduri, inclusiv în cazul reacției foarte slabe și anoste față de aniversarea oficială a anexării, organizată de Imperiul Rus în anul 1912.

Un alt exemplu elocvent erau și atacurile împotriva studenților basarabeni din Iași, acuzați ca „agenți jidano-ruși” în ziarul lui Iorga în timpul Revoluției din 1905 și amenințați chiar cu „răfuiala fizică”²⁵. Dincolo de pozițiile ambigue ale lui Iorga și Cuza cu privire la antisemitismul autorităților ruse și de atitudinea lor uneori pozitivă față de presa rusă de dreapta, conflictul dintre Stere și Cuza cu privire la anumite probleme specifice legate de strategia națională a apărut nu numai din cauza divergențelor lor ideologice și personale, dar și din cauza concurenței lor pentru a defini programul naționalist și iredentist potrivit pentru acea etapă. Acest antagonism fundamental submina orice posibilitate de colaborare între ei.

Conflictele interne nu au însemnat însă și o diferență semnificativă în privința retoricii naționale utilizate. Trăsătura caracteristică a gândirii politice a lui Stere a fost inversarea priorităților naționale, el plasând Basarabia în centrul procesului de construire a statului și a națiunii. Rămânând fidel față de concepția sa aproape metafizică a corpului național, Stere afirma următoarele în paginile unuia dintre articolele sale despre Basarabia:

De aceea, în preocupările noastre naționale, Basarabia trebuia să ocupe *primul loc*. [Este așa] fiindcă, dacă ne plecăm în fața forței brutale, dacă ne resemnăm să purtăm rana adusă nu numai demnității noastre naționale, dar

²⁴ *Ibidem*, p. 104-105. Stere a folosit exemplul macedonean și din motive mai pragmatice, în special pentru a se referi la competiția pentru resurse financiare pe care „lobby-ul” macedonean a și câștigat-o, în cele din urmă, în dauna celui basarabean. Un exemplu elocvent în acest sens este eșecul lui Stere în a asigura finanțare pentru studenții basarabeni, chiar și în timpul rectoratului său la Universitatea din Iași, între anii 1913 și 1916.

²⁵ Constantin Stere, „Basarabia și «Țara-Mumă»” (26 octombrie 1917), în loc. cit., p. 95.

și unității noastre fizice, integrității noastre, pierdem în fața Istoriei dreptul la orice altă aspirațiune²⁶.

Stere a reluat în mod repetat argumentele invocate mai sus, în timpul controversei ruso-române din 1878, identificând județele sudice ale Basarabiei cu întreaga provincie. Totuși, în contextul radical diferit al războiului și revoluției, tendința de includere simbolică a Basarabiei în corpul național era mult mai evidentă.

O ultimă strategie folosită de către Stere pentru a-și demonstra punctul de vedere cu privire la apartenența fundamentală a Basarabiei la statul român a fost bazată pe un argument de natură juridică. Această teză a fost dezvoltată într-unul din articolele din seria dedicată Basarabiei, care, începând chiar cu titlul, submina ierarhia obișnuită între centru și periferie, revendicând un rol activ pentru populația basarabeană, pe care aceasta din urmă nu avea cum să și-l asume²⁷. Folosind o argumentare care reflectă „în oglindă” afirmația diplomaților ruși potrivit căreia România nu putea să formuleze nici o revendicare teritorială asupra Basarabiei pentru că nu exista încă un stat român la 1812, Stere afirma că „România nu are numai dreptul istoric, dar și *datoria* față de Basarabia, și chiar față de Moldova întreagă, de a revendica județele de peste Prut, care făceau parte din vechea Moldovă. Fiindcă nu mai au ființă acele condițiuni, care motivau și justificau «emanciparea» lor”²⁸. Dincolo de continuitatea istorică și etnografică pe care statul-națiune român le-ar fi putut invoca în raport cu Basarabia, Stere a susținut continuitatea juridică, mult mai greu de demonstrat, a includerii Basarabiei în cadrul frontierelor României.

În articolul menționat mai sus, Stere prezintă anexarea din 1812 ca „un fapt brutal, un abuz de forță, fără nici o bază juridică: nu e nici cucerire, fiindcă n-am fost în război, nu e nici cesiune benevolă prin vreun tratat cu România”²⁹. Dincolo de aceste argumente aparent naive, Stere intenționa, probabil, să-și impresioneze publicul prin lecturile sale vaste în domeniul dreptului și prin experiența sa profesională în jurisprudență, având în vedere statutul său de profesor de drept constituțional la Universitatea din Iași. Astfel, Stere conchidea că:

²⁶ Idem, *Marele războiu și politica României*, p. 104. Ca și în alte cazuri similare, sublinierea îi aparține autorului (A.C.).

²⁷ Idem, „Dreptul Basarabiei asupra României”, în *Marele războiu și politica României*, p. 96-99.

²⁸ *Ibidem*, p. 96.

²⁹ *Ibidem*, p. 97.

De drept deci, ea [Basarabia] face încă parte din România, care nu dăduse sancțiunea ei [la anexare], – nici *nu avea dreptul* să o dea. [...] Deci, nu numai că de fapt nici un tratat consimțit de noi și nici o lege n-au sancționat anexarea Basarabiei, dar *nici nu o puteau sancționa după Constituție*, chiar dacă România o voia: poporul românesc din Basarabia ar fi în drept să tăgăduiască oricărui guvern, chiar voinței unanime a restului țării, dreptul de a dispune astfel de soarta lui și de soarta generațiilor viitoare³⁰.

Această argumentare este, desigur, îndoielnică, din cel puțin două puncte de vedere. Mai întâi, deoarece echivalează situația din 1878 cu contextul foarte diferit din 1812. În al doilea rând, pentru că aplică retroactiv prevederile constituționale din 1866 în cazul unui acord teritorial încheiat în trecut între două imperii, care nu afecta în vreun fel relațiile din perioada discutată de Stere. Există totuși o anumită coerență în argumentele lui Stere, care își are originea în conceptul său privind națiunea, concept care conține o serie de elemente anistorice. În pofida tendinței sale de a lega strâns fenomenul național de stat – într-adevăr, la un moment dat Stere numește Regatul României „teritoriu al consolidării naționale” și chiar „Piemont românesc”³¹ –, viziunea organică a lui Stere era diametral opusă față de orice posibilitate a unor contingente istorice care ar putea determina vreun compromis benevol asupra unității teritoriale. Astfel, el sublinia că:

[...] o parte din națiune, oricât de însemnată, nu poate vinde sau schimba o altă parte a națiunii, oricât de mică, pentru nimic în lume. Națiunea poate suferi amputațiuni violente, dar nu poate consimți valabil la vivisecțiune pentru cine știe ce avantaje, care, în cazul unei asemenea degradări morale, n-ar putea fi decât imaginare. O națiune vie nu-și poate da consimțământul la asemenea operațiuni. Iar dacă și-l dă, nu mai merită numele de națiune, – nici nu mai merită să trăiască³².

Imaginea unui corp național suferind, care ar trebui să-și păstreze integritatea fizică și morală, a dominat perspectiva lui Stere asupra apartenenței Basarabiei la statul român chiar și atunci când discuta, aparent în termeni strict juridici, posibilitatea depunerii unor petiții individuale de redobândire a cetățeniei române pentru locuitorii Basarabiei născuți supuși români sau pentru descendenții acestora (lucru valabil mai

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Idem, „Țăranii basarabeni și România”, în *Marele războiu și politica României*, p. 115.

³² *Ibidem*, p. 98.

ales în cazul Basarabiei de Sud)³³. Aceste opinii ar trebui încadrate în contextul polemicilor din acea perioadă privind importanța relativă a teritoriilor „înstrăinate”. Anume în acest context Stere a încercat să-și depășească poziția de purtător de cuvânt al populației basarabene. El a propus modelul idealului național integral, care reflecta, de fapt, atât convingerile sale germanofile, cât și situația complicată a României din ultima fază a războiului. Cu toate acestea, Stere a insistat în continuare pe rolul central al „chestiunii basarabene” în ierarhia priorităților naționale. Această poziție era pentru el mult mai importantă decât o simplă manifestare a utilității politice de moment, care i-ar fi putut aduce anumite avantaje. Atitudinea generală a lui Stere față de Imperiul Rus era mai puțin metafizică și mai bine informată din punct de vedere social și politic decât cea a predecesorilor săi, dar nu era și fundamental diferită. Chiar dacă Stere era mai degrabă critic față de societatea românească contemporană, sprijinul său pentru construirea națiunii era ferm și necondiționat.

Concluzii

Atât Stere, cât și Iorga s-au implicat în competiția simbolică pentru Basarabia, dar miza adevărată a polemicilor dintre ei era definirea unei versiuni adecvate a discursului național. În acest sens, „chestiunea basarabească” nu era decât un pretext pentru articularea unor viziuni alternative asupra națiunii. Ambii publiciști împărtășeau aceeași perspectivă organică asupra esenței naționale, însă aveau atitudini diferite față de modernitate și consecințele acesteia pentru evoluția statului român. Această divergență fundamentală a fost complicată, în timpul Primului Război Mondial, de orientarea geopolitică diferită, care a făcut ca adversitatea dintre Stere și Iorga să devină ireconciliabilă. Dincolo de retorica civilizațională folosită cu multă îndemânare (care l-a făcut pe Stere să insiste asupra metonimiei dintre Germania și „civilizația europeană” în confruntarea cu despotismul „asiatic” al statului rus, iar pe Iorga să-și abandoneze atitudinea fățiș anti-rusă din trecut în favoarea unei reconcilieri pragmatice cu vecinul din est), polemica Stere – Iorga s-a axat pe ierarhia priorităților naționale. Concepția lui Stere privind „idealul național integral” reprezenta un procedeu ingenios de depășire a marginalității Basarabiei din cadrul discursului național. Chiar dacă la începutul anului 1918 se părea că anume acest concept va avea câștig de cauză, eșecul fulgerător al viziunii reconfigurării geopolitice a Europei

³³ *Ibidem*, p. 99.

de Est sub hegemonia Puterilor Centrale a transformat alternativa construcției naționale românești propusă de Stere într-un exemplu fascinant, dar efemer, al diversității imaginarului social din perioada Primului Război Mondial.

**On Opposite Sides of the Barricade:
Constantin Stere, Nicolae Iorga and the Great War
(Summary)**

Keywords: *Nicolae Iorga, Constantin Stere, nationalism, World War I, Bessarabian question*

Nicolae Iorga and Constantin Stere articulated radically different visions regarding Romania's attitude during World War I. Iorga enthusiastically defended the cause of the Entente, while Stere was one of the most incisive public figures associated with the pro-German camp. However, the deep ideological differences between the two thinkers were well-known and dated from at least a decade before the outbreak of the war, giving rise to heated polemical debates on several occasions after 1905. In this paper, I argue that Iorga's and Stere's different visions represented, in fact, two antagonistic concepts and ideological currents concerning the national movement and, ultimately, two opposite interpretations of Romanian nationalism. In Iorga's opinion, the danger epitomized by Stere stemmed from the regrettable combination of the "revolutionary spirit" and the purported "ideological sterility" in the national field specific for most intellectuals of Bessarabian origin. By contrast, Stere viewed the version of Romanian nationalism propagated and promoted by Iorga as hollow, ineffective and harmful. The context of World War I radicalized this debate. The university milieu reacted swiftly and occasionally with outbursts of violence. During his collaboration with the German occupation authorities in late 1917 and early 1918, Stere published a series of extremely polemical and ideologically charged articles in the *Lumina* journal. These articles were later republished as a separate volume, *Marele Războiu și politica României*. They represent, arguably, the most consistent and coherent response of the pro-German faction to the dominant pro-Entente discourse, in the context of the events unfolding during the winter of 1917-1918. Stere's articles, however, were also a direct reaction against Iorga's vision about the essence and development of the Romanian nation. My analysis will mainly focus on these articles. It will emphasize, in particular, the notion of the "integral national ideal." Stere suggested this concept as a viable alternative to the hegemonic pro-Entente discourse of that era.